

НАГОЛОШЕННЯ ІНФІНІТИВІВ У «ЕНЕЇДІ» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Статтю присвячено кількісному та якісному аналізу парадигматичної характеристики наголосу інфінітивів поеми «Енеїда». Виявлено факти відхилення від сучасної акцентної норми, висвітлено роль наголосу в диференціації лексичного та граматичного значення в наведених формах.

Ключові слова: інфінітив, парадигматична характеристика наголосу, диференційна функція наголосу, акцентна норма, акцентуація.

Система дієслівного наголошення є складною та неоднорідною, що на шляху до сучасного стану зазнала численних змін, які ще не завершилися. Проблемам виділення закономірностей та особливостей у наголошенні дієслів у сучасній літературній мові присвячені праці В. Винницького, І. Гальчука, В. Задорожного, І. Огієнка, В. Русанівського та ін.¹ Порівняльно-історичний аспект акцентології, зокрема на матеріалі дієслова, започаткував в українському мовознавстві О. Потебня, а розвинули Л. Булаховський, З. Веселовська, В. Скляренко, В. Винницький, С. Пономаренко², які залучали до аналізу пам'ятки та факти наголошення інших слов'янських мов. Становлення акцентної норми в контексті нашого дослідження обґрунтоване, з одного боку, розвідками про дієслівний наголос у художніх творах українських письменників, зокрема І. Франка та Лесі Українки, а з другого — працями А. Зинякової та В. Желязкової³, присвяченими наголошенню іменників, прикметників, займенників, числівників і прислівників у поемі І. Котляревського «Енеїда» — першому творі, написаному

¹ *Винницький В. М.* Наголос у сучасній українській мові. — К., 1984. — С. 104–123; *Винницький В. М.* Українська акцентна система: становлення, розвиток. — Л., 2002. — С. 312–469; *Гальчук І. Ю.* Наголос у виданні творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка за редакцією О. О. Потебні на тлі розвитку української акцентології // *Укр. мова.* — 2010. — № 3. — С. 20–43; *Задорожний В. Б.* Видоутворення як причина акцентних змін у системі дієслова в українській мові // *Мовознавство.* — 2002. — № 4–5. — С. 12–20; *Огієнко І. І.* Український літературний наголос : Монографія. — Вінніпег, 1952. — С. 196; *Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда; відп. ред. В. М. Русанівський.* — К., 1969. — 584 с.

² *Булаховський Л. А.* Вибрані праці : В 5 т. — К., 1975–1980. — Т. 1–5; *Веселовська З. М.* Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI — початок XVIII століть). — Х., 1970. — 163 с.; *Скляренко В. Г.* Праслов'янська акцентологія. — К., 1998. — 344 с.; *Пономаренко С. С.* Акцентні відмінності активних дієприкметників теперішнього та минулого часів у львівському виданні Апостола 1574 р. порівняно з московським виданням 1564 р. // *Укр. мова.* — 2011. — № 4. — С. 40–53.

³ *Зинякова А. А.* Наголошення іменників в «Енеїді» І. Котляревського : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1997. — 23 с.; *Желязкова В. В.* Наголошення прикметників, займенників, числівників та прислівників в «Енеїді» І. Котляревського : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2001. — 19 с.

живою народною мовою, а отже, — вагомому етапу в становленні сучасної акцентної норми. Таким чином, для повного опису наголосової системи поеми у світлі акцентології повнозначних частин мови бракує опису дієслівних форм, у чому й виявляється актуальність цього дослідження.

Мета роботи — виявити особливості акцентуації форм інфінітива в поемі І. Котляревського «Енеїда» порівняно із сучасним літературним наголошуванням. Це в свою чергу передбачає з'ясування закономірностей наголошення груп інфінітивів у поемі; дослідження реалізації функційного навантаження інфінітивного наголосу в поемі; виявлення відхилень від сучасного літературного наголошення інфінітивних форм поеми; установлення, якщо це можливо, причини відмінної акцентуації.

Мовознавці по-різному виділяють закономірності наголошення дієслова, однак основним критерієм класифікації дієслів є їхній структурний клас та морфемна будова. Виділення класу за тематичними суфіксами підтверджує взаємозв'язок морфем і наголосу. Акцентуація морфем — це їх властивість притягувати наголос до певного місця в слові, яка залежить від внутрішньої морфологічної структури слова⁴. Так, уже на початковому етапі аналізу «Енеїди»⁵ простежується відтягнення наголосу на префікс («енкліза» за термінологією І. Огієнка⁶) у дієсловах, утворених за допомогою префікса *ви-*. Так, з 94-х префіксальних словоформ 54 форми (44 предикативні і 10 непередикативних) характеризуються наголосом на префіксі. Усі вони протиставляються реплі словоформ з непередикативною акцентуацією не лише власне наголосом, а й видовою належністю, напр.: *вїб'єш* (V, 200; Грінч.⁷, I, 145), *вїб'ю* (V, 240; VI, 249; Грінч., I, 145), *вїбіг* (IV, 192; Грінч., I, 145), *вїбрались* (VI, 269; Грінч., I, 146) і т. д. — словоформи зі значенням доконаного виду і префіксальною акцентуацією; *вїбівáли* (IV, 189; Грінч., I, 145), *вїбівáть* (IV, 170; Грінч., I, 145), *вїбірáєш* (IV, 178; Грінч., I, 145), *вївóдїть* (VI, 280; Грінч., I, 150), *вїгáдовали* (III, 112; Грінч., I, 151) — словоформи зі значенням недоконаного виду і непередикативним наголошенням.

Більш детальний опис наголосової системи можливий при співвідношенні різних форм однорідних рядів слів, зокрема форм, утворених від основ інфінітива, яким протиставлені основи теперішнього часу. Такий підхід представлений у дослідженнях В. Русанівського та В. Винницького⁸. На їхню думку, у дієслові можуть бути наголошеними корінь, префікс, суфікс або флексія (за термінологією В. Винницького — суфікс класу основи), а в інфінітиві — префікс, корінь або суфікс. Відтак постфікс *-ся* не буває акцентованим, про що й говорить І. Огієнко в праці «Український літературний наголос». Під час наголошування цей компонент не береться до уваги, оскільки «повстав історично як окреме однокладове слово»⁹. Це дає можливість орієнтуватися під час нашого дослідження на наголошення відповідних дієслів без постфіксів, якщо постфіксальні утворення не були зафіксовані лексикографічними джерелами.

⁴ Українська мова : Енциклопедія / Ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови).— 2-е вид., випр. і доп.— К., 2004.— С. 17.

⁵ Котляревський І. Енеїда // Котляревський І. Повне збір. творів : У 2 т.— К., 1952.— 535 с. (далі в тексті зазначено частину і сторінку).

⁶ Огієнко І. І. Український літературний наголос.— Вінніпег, 1952.— С. 196.

⁷ Список скорочень див. у кінці статті.

⁸ Див.: Сучасна українська літературна мова : Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда; відповід. ред. В. М. Русанівський.— К., 1969.— С. 319–325; Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові.— С. 104–123; Винницький В. М. Українська акцентна система...— С. 312–469.

⁹ Огієнко І. І. Знач. праця.— С. 187.

Інфінітиви поеми «Енеїда» було розподілено на чотири групи за морфемною структурою: атематичні, префіксальні, префіксально-суфіксальні та суфіксальні. У їхніх межах виявлено акцентні типи відповідно до акцентованої морфеми — префіксальної, кореневої, суфіксальної і впорядковано за суфіксами основи. Числа в дужках указують на кількість лексем у групі та кількість інфінівів з урахуванням повторів у тексті відповідно. Загалом у поемі було виявлено 544 інфінітиви, які було вжито 866 разів, тобто 544 / 866.

1. Атематичні дієслова з кореневою акцентуацією (3 / 35):
бути (VI, 271), *бу́ть* (I, 67; V, 207, 223; VI, 295) і *буть*¹⁰ (V, 224; VI, 270), *да́ти* (II, 107; IV, 184 та ін., загалом 6 разів), *да́ть* (I, 67, 82, 84 та ін., загалом 15 разів) і *да́ть* (I, 82; VI, 283), *ї́сти* (I, 70; VI, 258) і *ї́сть* (II, 91; IV, 170, 186).
2. Префіксальні дієслова з кореневою акцентуацією (4 / 9):
одда́ти (V, 209) і *одда́ть* (IV, 148, 169, 186; V, 217, 230), *підда́ть* (VI, 256), *преда́ти* (VI, 270), *созда́ть* (VI, 243).
3. Префіксально-суфіксальні дієслова з префіксальною акцентуацією (4 / 6):
 нульовий суфікс: *ввєсти* (III, 156) і *ввєсть* (V, 223);
 суфікс *-а-*: *вірвати* (V, 233; VI, 285);
 суфікс *-ну-*: *віглянути* (V, 215).
4. Префіксально-суфіксальні дієслова з кореневою акцентуацією (72/108):
 нульовий суфікс: *вкра́сти* (IV, 188), *впе́ршись* (V, 235), *добу́ться* (IV, 165), *доста́ти* (IV, 188; V, 232; VI, 288) і *доста́ть* (V, 208; VI, 250, 275, 287), *забу́ть* (I, 85), *зако́лоть* (IV, 182), *зби́ть* (IV, 191), *зня́ть* (V, 229), *напа́сть* (V, 213), *напи́тись* (I, 85; IV, 167, 183) і *напи́ться* (VI, 264), *насі́сти* (V, 238), *обми́ть* (V, 232), *обня́ти* (III, 152) і *обня́ть* (III, 153), *одня́ть* (IV, 179), *одтя́ти* (VI, 277), *оста́тись* (II, 106) і *оста́ться* (II, 103), *переби́ть* (VI, 288), *перейня́ти* (V, 219), *підня́ти* (II, 98; V, 231) і *підня́ть* (V, 211), *поби́ти* (IV, 182, 197; VI, 253) і *поби́ть* (IV, 186; V, 215; VI, 244, 277, 278), *поби́тись* (IV, 180, 183), *поби́сти* (IV, 168), *подо́уть* (V, 235), *пожи́ть* (VI, 262), *поко́лоти* (V, 200), *полі́зти* (VI, 289), *почу́ти* (III, 152), *прижа́ться* (II, 103), *прийня́ти* (II, 111) і *приня́ть* (III, 154), *приня́тись* (III, 137), *прокра́стись* (V, 223), *пролі́ти* (IV, 185), *пропа́сть* (II, 97; III, 121; IV, 159; V, 199; VI, 282), *розду́ть* (VI, 286), *розізна́ти* (III, 115), *розізна́ть* (IV, 168), *уби́ти* (VI, 292) і *уби́ть* (VI, 264, 280), *укра́сть* (IV, 183; VI, 281), *уми́тись* (II, 93);
 суфікс *-а-*: *зм'я́ти* (VI, 283), *нам'я́ти* (VI, 257), *обрі́зати* (IV, 186), *опла́кати* (I, 84), *побачи́ти* (III, 121), *поду́мати* (IV, 163), *поштурхати́сь* (IV, 180) і *поштурхати́ться* (VI, 280), *поцу́пати* (VI, 255), *похва́стати* (V, 227), *слухати* (VI, 272) і *слуха́ть* (II, 93), *ума́зати* (V, 233), *урі́зати* (IV, 179);
 суфікс *-и-*: *заморочи́ть* (VI, 262), *збли́житись* (III, 131), *згото́вить* (VI, 268), *іза́виту* (V, 201), *нажї́тись* (III, 140; IV, 185), *одпра́вить* (VI, 268), *переско́чить* (V, 216), *пові́рити* (VI, 282), *познако́митись* (IV, 169), *пона́стись* (IV, 184), *постави́ти* (II, 90) і *постави́ть* (III, 155; IV, 165; V, 209), *потїши́ть* (III, 129), *ува́жить* (V, 202), *утихоми́ритись* (I, 85), *ушкварі́ть* (IV, 190);
 суфікс *-і-*: *достро́їть* (VI, 271), *успоко́їти* (VI, 253);
 суфікс *-ну-*: *загі́нуть* (I, 71), *згі́нути* (V, 211), *покі́нути* (I, 71);
 суфікс *-ова-*: *попрóбовати* (VI, 256).
5. Префіксально-суфіксальні дієслова із суфіксальною акцентуацією (260 / 338):
 суфікс *-а-*: *вбира́ться* (III, 156), *вигляда́ти* (VI, 159), *вида́ти* (*бачи́ти*) (III, 116), *викида́ти* (IV, 190), *викика́ти* (II, 93; III, 115), *виміта́ть* (VI, 249), *виступа́ти* (V, 205), *вихваля́ти* (III, 120), *встріча́ть* (II, 89), *втіка́ть* (III, 134; V, 241), *добува́ть* (II, 90), *догада́ться* (IV, 158), *доганя́ть* (VI, 260), *доглядя́ть* (V, 210), *доказа́ть* (V, 213), *допомага́ть* (IV, 194), *забавля́ти* (III, 140), *забра́тись* (V, 221), *загна́ть* (I, 67), *задержа́ть* (III, 148), *задира́ть* (V, 214; VI, 263), *задріма́ть* (II, 108), *замова́ти* (II, 106) і *замова́ть* (III, 119), *запаса́ти* (V, 200), *застіла́ти* (IV, 170, 173), *заступа́ть* (V, 224), *защища́ти* (V, 231), *збира́ть* (V, 214), *збрехати́* (III, 147), *зволіка́ть* (VI, 267, 272), *зга́мкати* (V, 202), *зігна́ть* (III, 114), *змова́тись* (VI, 275), *знаря́жати* (V, 200), *зрива́ть* (V, 235), *ізада́ти* (II, 103), *ізігна́ть* (III, 119), *ісправля́ть* (V, 22), *набира́ть* (IV, 186), *напира́ти* (VI, 278), *написа́ти* (III, 135), *направля́ти* (VI, 254), *наруба́ть* (VI,

¹⁰ У поодиноких випадках односкладові дієслівні форми позбавлені словесного наголосу для дотримання віршового розміру, напр.: «Гвоім *бу́ть* бра́том не́ стижу́ся» (V, 224).

271), *насміхати́сь* (I, 82), *науча́ти* (III, 153) і *науча́ть* (III, 136), *обідра́ти* (IV, 188), *обніма́ти* (V, 223), *обороня́ти* (III, 126), *одв'язати́сь* (VI, 252), *одди́хати* (III, 124) і *одди́хати́* (III, 113, 152; V, 208), *оди́гнати* (IV, 119), *оди́звати́сь* (VI, 276), *одніма́ти* (V, 237), *одчеса́ть* (VI, 282), *одчиня́ть* (VI, 289), *оди́шати́* (II, 106), *озира́ть* (IV, 168), *оки́кати́* (III, 147), *описа́ти* (IV, 193; V, 233; VI, 271) і *описа́ть* (IV, 174; VI, 250, 287), *оправда́ться* (VI, 280), *перерева́ти* (VI, 290) і *перерева́ть* (VI, 283 — двічі), *підбира́ть* (IV, 170), *піддера́ть* (II, 101), *підкрепля́ти* (VI, 278), *повида́тись* (III, 152) і *повида́тись* (VI, 262), *повида́ть* (V, 223), *повстріча́ть* (VI, 286), *поганя́ть* (VI, 286), *погиба́ть* (V, 237), *погуля́ть* (III, 140, 143; VI, 260), *пожда́ть* (III, 156), *позбира́ти* (I, 81), *показа́ти* (IV, 184) і *показа́ть* (V, 217; VI, 264), *покаля́ти* (VI, 277), *покида́ть* (I, 82), *покланя́тись* (IV, 174), *поколиха́ти* (II, 98), *помина́ть* (II, 91), *помира́ть* (III, 125), *попита́ть* (V, 223), *попроца́тись* (III, 156) і *попроца́тись* (VI, 262), *посла́ти* (I, 79) і *посла́ть* (IV, 194; VI, 284), *послиха́ти* (III, 116), *посмокта́ть* (V, 233), *постоя́ти* (V, 202), *поступа́тись* (IV, 158), *потопта́ть* (VI, 260), *походжа́ти* (IV, 160), *пошепта́ти* (III, 119), *прибира́ти* (IV, 170 — двічі), *приганя́ть* (III, 124), *пригна́ти* (III, 124), *припаса́ти* (III, 124), *приправля́ть* (IV, 189), *приступа́ть* (V, 222), *прогуля́ти* (III, 152), *промишля́ть* (III, 139, 141), *пропада́ть* (III, 114; V, 241), *прорва́тись* (VI, 259), *простила́ти* (IV, 173), *розгляда́ть* (III, 152; V, 208), *роздіра́ть* (V, 233), *розказа́ти* (II, 94; III, 126; V, 233; VI, 271) і *розказа́ть* (I, 84; II, 107; IV, 174; V, 227), *розклада́тись* (IV, 164), *розмишля́ти* (VI, 283), *розмовля́ти* (III, 143) і *розмовля́ть* (I, 77), *розпита́ти* (III, 115, 126), *сказа́ти* (II, 108; III, 135, 153) і *сказа́ть* (IV, 169, 178; V, 219; VI, 268), *склада́ти* (IV, 168), *спита́тись* (III, 152), *справля́ти* (II, 89), *укоря́ти* (V, 237), *умира́ти* (VI, 281) і *умира́ть* (III, 135, 140; V, 241), *умоля́ти* (V, 217), *упліта́ти* (V, 226), *управля́ти* (III, 155) і *управля́ть* (VI, 270), *управля́тись* (III, 275), *утіка́ть* (VI, 289), *учаца́ти* (IV, 165), *ущуха́ти* (IV, 159);

суфікс **-ва́-**: *вибива́ть* (IV, 170), *видава́ть* (VI, 283), *визива́ти* (II, 93), *закрива́ть* (IV, 173), *збува́ти* (II, 88), *кльова́ть* (VI, 263), *підогрива́ть* (V, 205), *побува́ть* (III, 122), *пожива́ти* (III, 155), *пролива́ть* (VI, 270), *роздува́ть* (III, 155), *убива́ть* (III, 135);

суфікс **-н-**: *свалити́сь* (III, 127), *вдовольни́ть* (I, 77), *відпустити́* (III, 156), *вступити́сь* (V, 217), *довала́тись* (III, 122), *доноси́ть* (VI, 245), *дослужити́сь* (VI, 252), *закрути́ти* (IV, 158), *засади́ть* (III, 152), *заслужити́сь* (II, 102; V, 221), *злічи́ти* (IV, 196), *зложити́* (V, 233), *зломити́* (III, 122), *змайстери́ть* (IV, 197), *зrobíти* (II, 90; VI, 275) і *зrobíть* (V, 225; VI, 268, 279, 282), *накупити́* (IV, 170), *напустити́* (VI, 289), *наrobíти* (VI, 246), *ободрити́* (VI, 286), *одмсти́ть* (VI, 259), *одпочи́ти* (V, 201), *одрядити́* (VI, 275), *окури́ть* (VI, 279), *опроводи́ти* (III, 132), *осатанити́* (IV, 180), *освіжити́сь* (V, 209), *осрами́ть* (V, 231), *переміни́ть* (IV, 189), *підмостити́сь* (II, 102), *підступи́ти* (IV, 122), *побіди́ти* (V, 235) і *побіди́ть* (VI, 279), *повесели́ть* (IV, 180), *поводи́тись* (III, 140), *поглу́мити́* (VI, 264), *поговорити́* (III, 152), *погосити́* (V, 201) і *погосити́* (V, 233), *позуби́ти* (III, 123), *подивити́сь* (III, 122) і *подивити́сь* (II, 96), *поділи́тись* (IV, 167), *подружити́сь* (IV, 169), *поживити́сь* (IV, 165; VI, 252), *поклонити́сь* (IV, 169), *положи́ти* (IV, 196), *попли́ти* (II, 106), *посади́ть* (IV, 197; V, 221), *поселити́сь* (IV, 194), *посели́ть* (VI, 275), *пособи́ти* (III, 156), *поспіши́ть* (V, 227), *потопи́ть* (VI, 244), *потроїти́ти* (VI, 287) і *потроїти́ть* (VI, 278), *потруди́тись* (VI, 268), *потуши́ть* (IV, 185), *пошмалити́сь* (III, 142), *придивити́сь* (VI, 274), *приложити́* (III, 154), *проводи́ть* (V, 232), *просла́вить* (VI, 268), *розводи́ть* (V, 216), *роздочи́ти* (V, 213), *розлучи́ть* (VI, 293), *розлюбити́сь* (I, 85), *розплоди́тись* (III, 155), *розпрочи́ти* (III, 152), *сварити́сь* (VI, 242), *селити́сь* (IV, 168), *слиди́ти* (VI, 287), *сміши́ть* (IV, 160), *сокруши́ти* (IV, 185), *спали́ть* (V, 216), *спусти́тись* (VI, 249), *спусти́ть* (VI, 287), *сточи́ти* (III, 154), *ступи́ти* (II, 106), *тузи́ти* (V, 239), *угоди́ти* (III, 139) і *угоди́ть* (I, 77; VI, 261), *улови́ть* (I, 77), *улуни́ти* (IV, 158), *умудри́тись* (I, 82) і *умудри́тись* (VI, 282), *ускромити́* (VI, 253), *усмири́ти* (VI, 249), *устано́вля́ть* (VI, 293), *учини́ть* (II, 101; VI, 259), *учи́ть* (IV, 190), *яви́тись* (VI, 274);

суфікс **-і́-**: *потаї́ть* (VI, 280), *околі́ть* (VI, 280);

суфікс **-ну́-**: *втону́ть* (III, 133), *дму́хну́ть* (IV, 163), *ізмигну́ть* (III, 134), *наткну́ть* (V, 231), *одверну́ть* (VI, 282), *оддохну́ть* (V, 239), *озирну́ть* (VI, 249), *підману́ть* (V, 207), *підморену́ть* (III, 144), *поверну́тись* (VI, 258), *спхну́ть* (III, 115), *увильну́ть* (V, 227, 239);

суфікс **-ова́-**: *насумова́тись* (I, 85), *підцькова́ть* (II, 94), *покепкова́ть* (III, 150), *покушова́ти* (II, 93) і *покушова́ть* (VI, 263), *порахова́ти* (II, 107), *похова́ти* (V, 232) і *похова́ть* (VI, 267), *поцілова́ти* (III, 152) і *поцілова́ть* (III, 153), *причарова́ть* (III, 141), *розтолкова́ти* (V, 219), *скиксова́ть* (VI, 283);

суфікс **-ти́-**: *втекти́* (III, 145), *донести́* (V, 223), *завести́* (II, 92), *звести́* (II, 88, 92; IV, 179), *навести́* (III, 124), *найти́* (III, 127; VI, 281), *нанести́* (IV, 170), *підвести́* (III, 141), *піднести́* (III, 148) і *підне́сть* (IV, 173), *поплисти́* (II, 109), *привести́* (II, 92, 101; VI, 245, 270), *прийти́*

(III, 127), *принести́* (III, 124), *розвесті́* (II, 103), *уплесті́ся* (VI, 291), *спасті́* (VI, 286), *спасті́ся* (VI, 264, 291) і *спасті́сь* (V, 228), *полягати́* (VI, 279), *помогати́* (IV, 159).

6. Суфіксальні дієслова з кореневою акцентуацією (49 / 116):

нульовий суфікс: *абійцоту́* (IV, 157), *біти́* (III, 119; IV, 185) і *біть* (III, 144; V, 214, 230; VI, 249), *битися́* (II, 93, 95; IV, 190; VI, 281) і *бітись* (II, 93, 95 і т. д., загалом 10 разів) і *біться́* (V, 214), *бігти́* (I, 85; II, 104; IV, 180), *вмерти́* (V, 224), *діти́* (III, 138), *дітись* (I, 77), *жіти́* (III, 155; V, 225; VI, 249) і *жіть* (III, 120, 122, 129 і т. д., загалом 12 разів) і *жіть* (IV, 168), *зна́ти* (I, 80; II, 90 і т. д., загалом 9 разів) і *зна́ть* (III, 113; VI, 249, 250, 288), *кла́сти* (IV, 192) і *класть* (IV, 193), *кра́сти* (V, 210), *літи́* (VI, 292) і *літь* (V, 215), *па́сти* (VI, 242), *піти́* (V, 202; VI, 276) і *піть* (VI, 261) і *піть* (II, 92; III, 114; IV, 170, 186; VI, 257), *пусті́ться* (V, 221; VI, 282), *ру́шити* (V, 235), *сї́кти* (VI, 287), *сї́сти* (II, 111), *ста́ти* (VI, 249), *чу́ти* (II, 92);

суфікс **-а-**: *біга́ти* (VI, 286), *воро́чати* (IV, 191), *гедзати́сь* (VI, 290), *дума́ти* (III, 143), *їха́ти* (I, 84) і *їхати́* (II, 88; IV, 180), *ка́шлять* (V, 218), *квітча́ть* (III, 142), *ки́дати* (IV, 190), *кля́нятись* (II, 108), *ля́яти* (II, 97) і *ля́ять* (V, 237), *пла́вати* (I, 71), *сва́тати* (III, 137; IV, 165), *хли́пати* (IV, 158; VI, 290) і *хли́пати* (I, 69), *цве́нькати* (IV, 160);

суфікс **-и-**: *ба́читись* (III, 156), *гото́вити* (I, 68), *знако́митись* (IV, 169), *ко́нчити* (VI, 250), *ла́годитись* (II, 109), *му́чити* (III, 148 — двічі), *па́ритись* (I, 78), *плі́ть* (V, 201; VI, 264), *со́д-о́мити* (VI, 243), *шко́дити* (V, 237);

суфікс **-і-**: *стро́їти* (I, 80) і *стро́їть* (IV, 164, 193; V, 218);

суфікс **-ну-**: *гля́нуть* (I, 83), *кі́нуть* (IV, 193), *бхну́ть* (V, 228);

суфікс **-ова-**: *дя́ковати* (IV, с. 172) і *дя́ковати́* (V, 223).

7. Суфіксальні дієслова із суфіксальною акцентуацією (152 / 254):

суфікс **-а́-**: *благати́* (V, 208), *бо́ятись* (III, 123), *бра́ти* (II, 105; VI, 288) і *брати́* (VI, 288), *бреха́ти* (VI, 280) і *бреха́ть* (III, 126), *бу́рхати* (II, 87; IV, 158), *велича́ть* (V, 237), *верта́тись* (V, 220), *взя́ть* (IV, 165; VI, 260) і *взя́ть* (I, 86; V, 230), *воюва́тись* (IV, 184, 190), *гада́ти* (II, 107), *ганя́ти* (V, 210), *гра́ти* (I, 77; II, 87; V, 210) і *гра́ть* (VI, 263), *гуля́ти* (I, 80; II, 101, 102; III, 115) і *гуля́ть* (I, 77; II, 89, 102), *держати́* (III, 142), *дра́ть* (VI, 291), *дріма́ть* (V, 212), *ка́зати* (VI, 245) і *ка́зати́* (III, 141; V, 222), *кара́ти* (VI, 245) і *кара́ть* (VI, 249), *ко́лиха́ти* (IV, 158), *копа́ти* (IV, 164), *креса́ти* (II, 103), *крича́ти* (III, 123; V, 237) і *крича́ть* (V, 206), *кружа́ти* (II, 92), *куса́ть* (III, 134), *лига́ть* (V, 237), *лиза́ть* (III, 135), *маха́ть* (VI, 288), *міня́ть* (IV, 195), *мовча́ть* (VI, 245), *морга́ть* (VI, 272), *ниря́ти* (II, 111), *пала́ти* (II, 105), *писа́ть* (III, 126), *помага́ти* (II, 90, 105) і *помага́ть* (III, 151), *пра́ть* (IV, 177), *проха́ти* (III, 123; V, 208), *проца́тись* (III, 156), *пуска́ти* (I, 70; V, 226), *пха́ти* (VI, 254), *ржа́ть* (IV, 197), *рубати́* (VI, 287), *саджа́ти* (IV, 170), *сажа́ть* (V, 200), *світа́ти* (V, 205), *сідати́* (V, 205), *спаса́ти* (VI, 254) і *спаса́ти* (IV, 194), *спа́ти* (I, 69, 74 — двічі і т. д., загалом 9 разів) і *спа́ть* (I, 82, загалом 6 разів), *стоя́ть* (VI, 283, 286, 292), *таска́ти* (IV, 160), *таска́тись* (VI, 275), *тере́ять* (V, 211), *топта́ть* (IV, 194; VI, 259, 294), *трепа́ть* (II, 91), *хова́тись* (VI, 279), *чура́тись* (IV, 174), *чвала́ть* (III, 147), *чита́ти* (IV, 193) і *чита́ть* (V, 210), *чха́ти* (V, 216) і *чха́ть* (VI, 259), *шука́ти* (II, 94; III, 115, 152) і *шука́ть* (III, 114, 123);

суфікс **-ва́-**: *воюва́ти* (III, 155) і *воюва́ть* (IV, 191, 193 і т. д., загалом 7 разів), *дава́ти* (II, 94) і *дава́ть* (IV, 173), *діва́тись* (III, 123), *діва́ть* (IV, 191), *кова́ть* (VI, 283);

суфікс **-и́-**: *біси́тись* (VI, 292), *боро́ніть* (V, 231, 235), *буду́ти* (II, 94) і *буду́ти* (V, 209), *варі́ти* (V, 225) і *варі́ть* (VI, 284), *веселі́тись* (III, 142), *ворожі́ти* (V, 225) і *ворожі́ть* (II, 106; III, 114), *гати́ть* (II, 106; V, 235), *говори́ти* (VI, 244) і *говори́ть* (III, 145; IV, 197), *годи́ть* (III, 144), *губи́ти* (IV, 176), *дави́ть* (IV, 193), *диви́тись* (II, 96; VI, 282), *дури́ть* (III, 143; V, 237), *жені́тись* (IV, 168, 194), *живі́тись* (VI, 292), *жури́тись* (II, 107) і *жури́тись* (III, 155), *зли́ть* (VI, 287), *зли́тись* (VI, 292), *ізли́чати* (VI, 246), *кази́тись* (VI, 242), *криви́тись* (VI, 290), *криши́ти* (VI, 287), *купи́ти* (V, 217) і *купи́ть* (IV, 168), *кури́ть* (I, 80), *лічи́ть* (VI, 285), *лови́ть* (IV, 160), *локи́яти* (VI, 286), *люби́тись* (V, 214), *мані́ти* (III, 123), *мори́ти* (V, 237), *мочи́ть* (V, 208), *настали́ти* (V, 213), *просі́ти* (IV, 185; V, 208) і *просі́ть* (II, 90, 106; IV, 186; V, 201; VI, 262), *роби́ти* (II, 87; V, 207, 235) і *роби́ть* (I, 77; III, 145 і т. д., загалом 8 разів), *розорі́ть* (V, 198), *розплоди́ть* (III, 129), *служи́ти* (III, 124) і *служи́ть* (IV, 185), *трави́ть* (VI, 242), *ходи́ть* (IV, 159), *холоди́ти* (III, 132);

суфікс **-і́-**: *гри́ти* (V, 209), *зри́ть* (VI, 282), *гляди́ть* (III, 140; IV, 189), *ки́піть* (III, 140), *леті́ть* (IV, 190), *сиді́ти* (II, 102; III, 131) і *сиді́ть* (II, 103; V, 215), *терпі́ти* (VI, 283);

суфікс **-ну́-**: *брехну́ть* (VI, 249), *кольну́ть* (V, 231), *мину́ть* (IV, 163), *схамену́тись* (VI, 258);

суфікс **-ова́-** і **-ува́-**: *бенкетова́ть* (I, 70, 78), *будова́тись* (IV, 168), *дівова́ти* (II, 102), *жартова́ти* (III, 121), *купова́ть* (II, 90), *мандрова́ти* (III, 115) і *мандрова́ть* (I, 78), *мізкова́ти*

(III, 143), *мірковати* (VI, 281) і *мірковать* (III, 153), *мордовати* (IV, 168) і *мордовать* (VI, 242), *мудровать* (III, 136, 150), *мусовать* (III, 122), *муштровати* (IV, 190), *нагодовати* (II, 89), *пащиковать* (VI, 191), *рятовати* (VI, 274), *танцювати* (II, 101), *ташоватись* (IV, 164), *толковать* (VI, 278), *торговаться* (IV, 158), *харчовати* (IV, 192), *ціловати* (III, 155; V, 223) і *ціловать* (IV, 176), *чимчиковать* (III, 125), *човновати* (IV, 157), *шафовать* (IV, 186), *шкандовать* (VI, 287), *шпиговать* (VI, 287), *горювать* (III, 113);

суфікс **-ті**: *везті* (V, 234), *весті* (IV, 185), *гребті* (II, 88), *іті* (III, 134), *іті* (V, 206, 209; VI, 279), *клясті* (III, 120), *месті* (IV, 170), *несті* (II, 103), *пекті* (VI, 292), *хронті* (V, 220).

Таким чином, з погляду морфемної структури у творі використано найбільше префіксально-суфіксальних (336 / 452) і суфіксальних дієслів (201 / 370). Кількість атематичних та похідних від них префіксальних дієслів надзвичайно мала (3 / 35 і 4 / 9 відповідно). За критерієм парадигматичної характеристики наголосу частіше наголошеним є суфікс (412 / 592), ніж корінь (128 / 268). Найчастіше наголошені в тексті суфікси **-а-** та **-и-**.

Серед інфінітивів, використаних І. Котляревським у поемі «Енеїда», зафіксовано приклади відхилення від літературного наголошення, що репрезентовано лексикографічними джерелами ХХ–ХХІ ст., а саме:

1) суфіксальне дієслово з кореневим акцентуванням і суфіксом основи **-и-** *кбнчить*;

2) суфіксальне дієслово з наголошеним суфіксом основи **-и-** *тузіти*;

3) префіксально-суфіксальні дієслова з наголошеним суфіксом основи **-и-** *розводіть*, *доносіть*;

4) префіксально-суфіксальні дієслова з наголошеним суфіксом основи **-а-** *задержать*, *постояти*;

5) префіксально-суфіксальне дієслово з кореневою акцентуацією *піднєсть*.

Словоформа *кбнчить* характеризується кореневим наголошенням, що не збігається із зафіксованою в словниках суфіксальною акцентуацією: *кончіти* (Грінч., II, 279), *кінчіти* (Грінч., II, 245; СУМ, IV, 167; ОС, I, 655; Погр., 271; УЛВН, 277). Як зазначає В. Винницький, кореневе наголошення аналізованого слова і його похідних є розмовним, і більшість староукраїнських пам'яток фіксує саме суфіксальний наголос: *докончїти* (Зін. Прип., 186; Поезія XVI–XVII, 328), *скончїти* (там же, 121), *скончїть* (Зін. Прип., 39), але *скбнчив* (Поезія XVI–XVII, 82), *скбнчил* (там же, 354)¹¹. На нашу думку, кореневий наголос інфінітива *кбнчить* виник під впливом російської мови, пор.: *кбнчить* (ОСРЯ, 220; Резн. ОС, 456).

Інфінітив *тузіти* зі значенням «бити» має в тексті суфіксальний наголос, у той час як словники подають кореневе наголошення — *тузати* (Грінч., IV, 293; СУМ, X, 314), *тузатися* (ОС, II, 718). У тексті вжито дві форми минулого часу, які також утворені від основи інфінітива: «*Тузіти зараз і прийнявся*» (V, 239) і «*Як без розбору всіх тузів*» (VI, 250), «*Тут їх чиновники тузілись*» (V, 279). Сучасна російська літературна норма відбиває наголошення саме суфікса **-и-** в інфінітиві *тузіть* (ОСРЯ, 590; Резн. ОС, 1036). Саме фонетична подібність дає підстави вважати, що наголос в «Енеїді», як і сама лексема, були вжиті під впливом російської мови, а не для збереження віршового розміру.

Суфіксальна акцентуація слова *розводіть* виконує форморозрізнювальну роль, указуючи саме на інфінітив, а не на форму 3-ї ос. одн. теп. часу *розвбдїть* (Грінч., IV, 36). Однак лексикографічні джерела подають кореневу акцентуацію інфінітива *розвбдїти* (Грінч., IV, 36; СУМ, VIII, 637; ОС, I, 447; Погр., 498;

¹¹ Винницький В. М. Українська акцентна система: становлення, розвиток.— С. 338–339.

УЛВН, 561). Можна припустити, що суфіксальний наголос виник не тільки під впливом віршового розміру, а й унаслідок дії аналогії до подібних префіксально-суфіксальних інфінітивів: *погостіть* (V, 233) і *погостіти* (V, 201; Грінч., III, 235; СУМ, VI, 721; ОС, II, 217), *спаліть* (V, 216) і *спаліти* (Грінч., IV, 172; СУМ, IX, 486; ОС, II, 611; УЛВН 617), *угодіть* (I, 77; V, 261) і *угодіти* (III, 139; Грінч., IV, 315; СУМ, X, 377; ОС, II, 731; Погр., 375), *уловіть* (I, 77) і *уловіти* (Грінч., IV, 334; СУМ, X, 430; ОС, II, 743; УЛВН, 668) тощо.

Загалом пояснення ненормативного наголошення інфінітива *доносить* збігається з попереднім випадком, ураховуючи форморозрізнявальну функцію наголосу, оскільки правильною для форми недоконаного виду є коренева акцентуація: *донóсити*, *-нóшу*, *-сиш* (Грінч., I, 421; СУМ, II, 368; ОС, I, 407; Погр., 175; УЛВН, 172). Отже, наголос виконує форморозрізнявальну роль у тексті оказіонально, тому що в мові існує лексема *доносити* (док. від *донбишувати*) (Грінч., I, 421; СУМ, II, 368; ОС, I, 407; Погр., 175; УЛВН, 172), скорочена форма якої є омофоном до аналізованого дієслова.

Наголос на суфіксальній морфемі словоформ *задержать* і *постояти* відрізняється від акцентної норми, тобто зафіксованої словниками кореневої акцентуації *задержати* (Грінч., II, 33; СУМ, III, 105; ОС, I, 488; Погр., 206), *постбояти* (Грінч., III, 371; СУМ, VII, 378; ОС, II, 293; Погр., 450; УЛВН, 488). Як зазначає І. Огієнко, відносно невелика кількість дієслів змінює наголос із суфіксального на кореневий під час префіксального словотворення, серед них: *води́ти* (→ *звóдити*, *розвóдити*), *носи́ти* (→ *перенóсити*, *донóсити*), *держáти* (→ *одéржати*, *заде́ржати*), *стоя́ти* (→ *перестóяти*, *постóяти*)¹². Тому припускаємо, як і у випадках з інфінітивами *розводіть*, *доносить*, що суфіксальна акцентуація може бути спричинена дією аналогії, напр.: *задира́ть* (V, 214; VI, 263) і *задира́ти* (Грінч., II, 34; СУМ, III, 109; ОС, I, 488; Погр., 206; УЛВН, 207), *описа́ть* (IV, 174; VI, 250, 287) і *описа́ти* (IV, 193; V, 233; VI, 271; Грінч., III, 57; СУМ, V, 710; ОС, II, 52) і под.

З іншого боку, суфіксальна акцентуація аналізованих слів, подібно до дієслова *ту́зити*, може бути спричинена впливом російської мови, тому що скорочені інфінітиви на *-ть* фонетично подібні і до російських відповідників: *разво́дїть* (ОСРЯ, 480), *доноси́ть* (ОСРЯ, 134), *заде́ржãть* (ОСРЯ, 154).

У творі двічі використано префіксально-суфіксальний інфінітив *піднести́* і *піднесть*. Вимушений кореневий наголос не суперечить акцентній нормі початку ХХ ст.: *підне́сти́* (Грінч., III, 173), як і в інфінітивах *донéсти́* (Грінч., I, 421), *нанéсти́* (Грінч., II, 505), *підне́сти́* (Грінч., III, 173), *принéсти́* (Грінч., III, 429), а також у твірному для них *не́сти́* (Грінч., II, 559) та в аналогічних утвореннях від дієслова *вести* — *звéсти́* (Грінч., II, 134), *навéсти́* (Грінч., II, 472), *підвéсти́*, *-веду́*, *-деш* (Грінч., III, 161), крім *завéсти́* (Грінч., II, 20), *привéсти́* (Грінч., III, 409), *розвéсти́* (Грінч., IV, 36). Однак характерним для поеми є вживання зазначених словоформ із суфіксальним наголосом, що відбиває староукраїнську акцентуацію — *нес́ти́* (4, 388; Зін. Прип., 143, 149), а також відповідає сучасній літературній нормі:

нес́ти́ (II, 103; СУМ, V, 390; Погр., 17, 370; УЛВН, 370), *донéсти́* (V, 223; СУМ, II, 368; ОС, I, 407; Погр., 175; УЛВН, 172), *нанéсти́* (IV, 170; СУМ, V, 134; ОС, I, 858; Погр., 356; УЛВН, 354), *підне́сти́* (III, 148; СУМ, VI, 470; ОС, II, 169; Погр., 423; УЛВН, 448), *принéсти́* (III, 124; СУМ, VII, 691; ОС, II, 333; Погр., 462; УЛВН, 506), *вeстí* (IV, 185; СУМ, I, 341; ОС, I, 153; Погр., 72; УЛВН, 70), *завéсти́* (II, 92; СУМ, III, 55, ОС, I, 476; Погр., 202; УЛВН, 203), *звeстí*

¹² Огієнко І. І. Український літературний наголос.— С. 197–198.

(II, 88, 92; IV, 179; СУМ, III, 490; ОС, I, 558; Погр., 230; УЛВН, 235), *навесті* (III, 124; СУМ, V, 37; ОС, I, 828; Погр., 348; УЛВН, 344), *підвесті* (III, 141; СУМ, VI, 408; ОС, I, 154; Погр., 419; УЛВН, 443), *привесті* (II, 101; V, 245; VI, 270; СУМ, VII, 577; ОС, I, 317; Погр., 457; УЛВН, 498), *розвесті* (II, 103; СУМ, VIII, 637; ОС, I, 446; Погр., 497; УЛВН, 560).

Таким чином, наголошення похідних від *нести* і *вести* в «Енеїді» послідовніше відбиває сучасну норму порівняно зі словником Б. Грінченка.

Акцентуація переважної більшості інфінітивів у поемі «Енеїда» відповідає акцентній нормі. Дієслова, наголос яких у формі інфінітива відрізняється від сучасної акцентної норми, а саме *кінчить*, *тузити*, *розводіть*, *доносіть*, *задержать*, *постояти*, *піднесть*, згідно з лексикографічними джерелами, рекомендовано наголошувати у такий спосіб: *кінчіти*, *тузати*, *розвбдити*, *донбсити*, *задёржати*, *постбяти*, *піднесті*.

Як зазначалося, наголос у словах *розводіть* і *доносіть* виконує дистинктивну функцію, тобто актуалізує значення початкової форми дієслова на противагу 3-ій ос. одн. *розвбдити*, *донбсити*. Однак функційне навантаження інфінітивного наголосу в поемі «Енеїда» не обмежується цими двома випадками.

В. Винницький визначає такі розрізнявальні функції наголосу в українській мові: значеннева (розрізнення лексичного значення тотожних за написанням слів); форморозрізнявальна (диференціація граматичних значень омонімічних словоформ); семантико-граматична (розрізнення лексичного і граматичного значень омонімів)¹³.

В аналізованому творі виявлено приклади реалізації другого та третього різновидів дистинктивної функції наголосу в межах інфінітивних форм. Значеннева функція наголосу представлена наголошенням слова *копати* (IV, 164; ОС, I, 687; Погр., 286; УЛВН, 289), тобто «розпушувати землю лопатою і под.» (СУМ, IV, 279), яка протиставляється лексемі *копати*, що означає «бити ногою» (там же).

Форморозрізнявальна функція в сучасній українській літературній мові характерна для акцентної підсистеми видових форм, тобто наголос актуалізує грамему доконаного або недоконаного виду лексеми в певному контексті. В «Енеїді» І. Котляревського наголос і контекст актуалізують грамему недоконаного виду в інфінітиві *виклика́ти* (II, 93, 115; Грінч., I, 163), а в інфінітивній формі *обрі́зати* (IV, 186; Грінч., III, 25) — доконаного, пор. *ві́кликати* (СУМ, I, 408; ОС, I, 170; Погр., 81; УЛВН, 78), *обрі́зати* (СУМ, V, 567; ОС, II, 23; Погр., 380; УЛВН, 384).

Зі значенням доконаного виду й суфіксальним наголошенням ужито в поемі інфінітив *про́водить* (V, 232), що також зафіксовано лексикографічним джерелом другої половини ХХ ст. — *про́водити* (СУМ, VIII, 140), тоді як більшість словників фіксує кореневий наголос — *прóвбдити* (ОС, II, 356; Погр., 470; УЛВН, 517) та значення недоконаного виду (Грінч., III, 460; СУМ, VIII, 140). Наголошення аналізованої словоформи, однак, не є одиничним явищем у тексті. Інфінітив *опро́водить* (III, 132) аналогічний за видовим значенням до слова *про́водить*, але характеризується відхиленням від нормативної для початку ХХ ст. акцентуації — *опро́вбдити* (Грінч., III, 60) — і відсутній у сучасних лексикографічних джерелах.

Інфінітив *покланя́тись* (IV, 174) за контекстом має значення недоконаного виду. У словнику Б. Грінченка відбито розрізнення значення виду за допомогою

¹³ Винницький В. М. Функційне навантаження українського наголосу.— Л., 2010.— С. 10–11.

наголосу: *поклáнятися* й *покланя́тися* (Грінч., III, 262). Крім того, зафіксовано дві лексеми для вираження недоконаного виду з послідовним суфіксальним наголошенням: *покланя́тися* (там же) й *поклоня́тися* (Грінч., III, 273). Таке наголошення лексеми з кореневим *о* засвідчене в словниках ХХ ст.: *поклоня́тися*, *-няюся*, *-няєшся* (Погр., 440; УЛВН, 473). Проте лексема *поклáнятися* (ОС, II, 335), що зберігає кореневий *а*, визначена як дієслово доконаного виду (СУМ, VII, 28). Отже, розрізнення доконаного / недоконаного виду за допомогою наголосу в часи написання «Енеїди» (*поклáнятися* й *покланя́тися*) було замінене фонематичною опозицією */a/ — /o/* (*поклáнятися* й *поклоня́тися*).

Більш уживаним у поемі є протиставлення за допомогою наголосу форм скороченого інфінітива на *-ть* і 3-ої ос. одн. або мн. теперішнього або простого майбутнього часу. Окреслене явище обмежене другою дієвідміною, у якій форми 3-ої ос. одн. теперішнього або простого майбутнього мають фіналь *-ть*, на відміну від першої дієвідміни з останнім голосним *-е*. За реалізацією форморозрізнявальної функції дієслівні словоформи на *-ть*, ужиті в поемі, можна поділити на дві групи:

1) словоформи, суфіксальна акцентуація яких актуалізує форму інфінітива на *-ть*: *бісáється*, *бороня́ть*, *будя́ть*, *варя́ть*, *ворожя́ть*, *вступя́ться*, *гая́ть*, *говоря́ть*, *давя́ть*, *донося́ть*, *дослужа́ться*, *дуря́ть*, *засадя́ть*, *заслужа́ться*, *зложя́ть*, *зробя́ть*, *купа́ть*, *кура́ть*, *лічя́ть*, *ловя́ть*, *любя́ться*, *мочя́ть*, *накупа́ть*, *напуска́ть*, *переміня́ть*, *підмоса́ються*, *поглу́ються*, *погоса́ють*, *подивя́ться*, *подружя́ться*, *поживя́ться*, *поклоня́ться*, *посадя́ть*, *поселя́ть*, *потопя́ть*, *потуша́ть*, *провода́ть*, *прося́ть*, *прося́ть*, *пуска́ються*, *робя́ть*, *розводя́ть*, *розлучя́ть*, *розоря́ть*, *розплодя́ть*, *служя́ть*, *спаля́ть*, *спуска́ть*, *травля́ть*, *уловя́ть*, *установа́ть*, *учиня́ть*, *учя́ть*, *ходя́ть*; *втоня́ть* — ця форма репрезентує омонімію інфінітива на *-ть* і 3-ю ос. мн. простого майбутнього *утоня́ть* (УЛВН, 676);

2) словоформи, коренева акцентуація яких актуалізує форму 3-ої ос. одн. теперішнього або простого майбутнього: *вбдя́ть*, *вбдя́ться*, *врддя́ться*, *вхбня́ть*, *гбня́ть*, *донбсця́ть*, *допущя́ть*, *душя́ть*, *жєня́ться*, *загубя́ть*, *заступя́ть*, *зробя́ть*, *крася́ться*, *крутя́ть*, *лбвя́ть*, *наплбдя́ть*, *нарббя́ть*, *научя́ть*, *нбсця́ть*, *погубя́ть*, *полббця́ть*, *полббця́ть*, *пбсця́ть*, *пущя́ться*, *рббця́ть*, *рббця́ть*, *рббця́ть*, *сущя́ть*, *хббця́ть*, *лббця́ть* — слово має варіантний наголос в інфінітиві *лббця́тися*, *-чюся*, *-чишся* (Грінч., II, 383), за одним з яких, а саме кореневим, не виконує дистинктивної функції.

Варто зазначити, що омографи *донбсця́ть*, *зробя́ть*, *ловя́ть*, *поселя́ть*, *прбсця́ть*, *пуска́ються* і *ходя́ть* є в обох групах, тобто наголос виконує дистинктивну функцію в тексті. Наприклад, у рядках «Ти смієш, кошеня́ мерзєнне // Зєвєсу донбсця́ть на мене» вжито інфінітив, а в рядках «Дрансєс на Тўрна тўт донбсця́ть, // Що Тўрн всім гибєлям вина́» використана форма 3-ої ос. теперішнього часу.

Появу такої омонімії можна пояснити умовами написання твору. Як зазначають науковці, мова «Енеїди» характеризується наявністю росіянізмів¹⁴, зокрема серед дієслів. Найбільш докладний перелік причин уживання росіянізмів подає В. Чапленко в «Історії нової української літературної мови»:

а) літературна мова кінця ХVIII ст. не була унормованою, а І. Котляревський, за твердженням учених, володів і українською, і російською, а тому в «Енеїді» відбувається інтерференційний вплив російської мови як на лексичному рівні (*защищя́ть*, *травля́ть* (*цькувати*), *не робя́йте*, *не плошай*, *сужєних*, *осрамнена*), так і на морфологічному, наприклад: інфінітиви на *-ть*, про які йти-меться далі, активні дієприкметники (*искорчившюся*, *ослабивших*), короткі

¹⁴ Огієнко І. І. Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик.— К., 2001.— С. 91; Плющ П. П. Історія української літературної мови.— К., 1971.— С. 271; Русанівський В. М. Історія української літературної мови.— К., 2001.— С. 152.

пасивні дієприкметники (*переряжен, осужден*), дієприслівники на -а (-я), напр.: *держась, примітя, виляя, шутя*;

б) дотримання віршового розміру (ямбу) шляхом усунення кінцевого складу (-ти → -ть), що тісно пов'язано з характерним для «Енеїди» дієслівним римуванням (*да́ть — загна́ть, розмовля́ть — гуля́ть, робі́ть — угоди́ть* та ін.)¹⁵.

За допомогою семантико-граматичної функції наголосу відбувається розмежування фонемно ідентичних лексем з різними частковими граматичними значеннями в межах однієї частини мови, напр.: *ві́полювати* (док. вид від *полюва́ти*) — *ви́пблювати* (недок. вид від *полб́ти*). Розрізнення лексичної й граматичної семантики за допомогою наголосу може також відбуватися в омонімах, що належать до різних лексико-граматичних класів, напр.: *занепаду́* (дієслово 1-ої ос. одн. прост. майб. від *занепа́сти*) — *занепа́ду* (іменник у формі родового одн. від *занепа́д*), *зарослі́* (активний дієприкметник мн. від *зарості́*) — *за́рослі* (іменник *pluralia tantum*)¹⁶.

В аналізованому творі трапляються обидва застосування семантико-граматичної функції наголосу для розрізнення значень предикативних форм дієслів між собою, а також для розрізнення дієслів та іменників.

У випадку скороченої словоформи *брика́* (V, 234) за допомогою наголосу актуалізується лексичне значення «підкидати зад і задні ноги (про копитних тварин)» (СУМ, I, 235) і граматичне значення 3-ої ос. одн. теперішнього недоконаного на противагу іменнику *бри́ка* (Грінч., I, 98; СУМ, I, 235; ОС, I, 116) зі значенням «віз». Кореневий наголос інфінітива *бра́ти* (III, 105; VI, 288; Грінч., I, 93) протиставляє лексичне значення «схоплювати, охоплювати руками або яким-небудь знаряддям, набирати певну кількість чого-небудь» і под. (СУМ, I, 228) іменнику на позначення родинних зв'язків у формі називного мн. *брати́* (Погр., 57; УЛВН, 54; ОС, I, 114).

Словоформа *виходи́ть* (VI, 290; Грінч., I, 197) ужита в тексті з граматичним значенням 3-ої ос. одн. теперішнього недоконаного і лексичним значенням «іти звідки-небудь назовні, за межі чогось» (СУМ, I, 530). Зважаючи на тенденцію до вживання скорочених форм інфінітива на -ть (314 слів з 544 інфінітивних форм без урахування повторів), можна твердити, що зазначена форма є омонімічною до інфінітива *ві́ходить* (від *ві́ходити*) (Грінч., I, 197), оскільки має лексичне значення «обійти в усіх напрямках яке-небудь місце, місцевість, пройти багато місць; добути, дістати що-небудь або домогтися успішного вирішення якоїсь справи, багато ходячи» або «старанно доглядаючи, вилікувати хворого, пораненого і т. ін.» (СУМ, I, 530), яке супроводжується граматичним значенням доконаного виду. Аналогічне явище спостерігаємо на прикладі інфінітива *вида́ти* (III, 116), суфіксальний наголос якого вказує на значення «бачити» і недоконаний вид (СУМ, I, 384; ОС, I, 164; Погр., 77; УЛВН, 75), а префіксальний (*ви́дати*) — на лексичне значення «дати, відпустити на руки що-небудь із запасів, місць зберігання і т. ін.» і граматичне значення доконаного виду (СУМ, I, 381; ОС, I, 164; Погр., 77; УЛВН, 75).

Проте скорочена форма інфінітива не обов'язково вказує на дистинктивну функцію наголосу. У тексті було виявлено 51 пару слів без урахування повторів, компоненти якої протиставляються за фонетичним оформленням інфінітивного

¹⁵ Чапленко В. К. Історія нової української літературної мови (XVII ст.— 1933 р.).— Нью-Йорк, 1970.— С. 32–35.

¹⁶ Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові.— С. 69, 128; Винницький В. М. Українська акцентна система...— С. 11.

суфікса (-ти або -ть), але тотожні за лексичним і граматичним значенням: *достати* і *достать*, *напітись* і *напіться*, *обняти* і *обнять*, *оддати* і *оддають*, *остатись* і *остатяться*, *підняти* і *піднять* тощо.

Один з інфінітивів корелює з двома фонетичними варіантами за рахунок скорочення постфікса -ся → -сь: *бітисья* — *бітись* — *біться*. Унаслідок скорочення постфікса -ся суфіксальний наголос інфінітива *піднести* протиставляється кореневому наголосу *піднесть*, що був відтягнений на склад уліво через редукцію останнього голосного *и*. Виняток також становить пара інфінітивів *поштурхатись* і *поштурхаться*. У лексикографічній праці початку ХХ ст. це слово фіксується з паралельним наголошенням в інфінітиві *поштурхатися*, *-хасмося*, *-етеса* (Грінч., III, 397), що підтверджується також словниками ХХ–ХХІ ст.: *поштурхатися*, *-урхаюся*, *-урхаєшся* (СУМ, VII, 490), *поштурхати* (ОС, II, 307), *штурхати* (Погр., 623; УЛВН, 717).

Випадки функціонування форми на -ти поряд з аналогічними формами на -ть з ідентичним наголошенням без зміни семантики в тексті поеми дають право аналізувати зазначені форми однієї лексеми разом. Це явище є важливим складником класифікації інфінітивів, оскільки форми на -ть відсутні в україномовних лексикографічних джерелах. Таким чином, варіантна форма на -ти в словнику стає джерелом акцентної норми для форми на -ть.

До однакових випадків наголошення фонетично відмінних інфінітивів входять дев'ять пар, один з членів яких, будучи односкладовим унаслідок скорочення останнього складу, зберігає наголос або втрачає його, що впливає з ритміки рядка: «Велів поганій *буть* пог'оді» (I, 67) і «Твоїм *буть* б'ратом не стижу'ся» (V, 224), «Де схоче, буде там і *ж'ить*» (III, 152), «*Жить*, будова'тися, жени'тись» (IV, 168).

З одного боку, наголос *буть*, *ж'ить* є вимушеним, але в контексті порівняльного-історичного методу таке наголошення відбиває:

1) пізньопраслов'янський кореневий динамічний наголос атематичних дієслів, що належали до рухомої акцентної парадигми: *бути* (VI, 271; ОС, I, 126) і *буть* (I, 67; V, 207, 223; VI, 295) — *b'uti¹⁷; наголос на кореневій морфемі засвідчено також у староукраїнській мові: *б'исть* (Бер., 13), *б'исть* (Л. Зиз., 13), *да'ти* (I, 107; IV, 184 та ін., загалом 6 разів; ОС, I, 355) і *да'ть* (I, 67, 82 та ін., загалом 15 разів) — *d'ati¹⁸, *і'сти* (I, 70; VI, 258; ОС, I, 621) і *і'сть* (II, 91; IV, 170, 186) — *(j)'ěsti¹⁹;

2) пізньопраслов'янський кореневий динамічний наголос дієслів на *-ті з баритонованою акцентною парадигмою в системі інфінітива та окситонованою — у системі презенса: *бути* (IV, 119, 185; ОС, I, 96) і *бу'ть* (III, 144; V, 214, 230; VI, 249) — *b'iti²⁰, *зн'ати* (I, 80; II, 90 та ін., загалом 9 разів) і *зн'ать* (III, 113; VI, 249, 250, 288) — *zn'ati²¹; дієслово характеризувалося такою акцентуацією й у староукраїнський період: *зн'ати* (Бер., 44);

3) пізньопраслов'янський кореневий динамічний наголос дієслів на *-ті з рухомою акцентною парадигмою: *ж'ити* (III, 155; V, 225; VI, 249; ОС, I, 464) і *ж'ить* (III, 120, 122 та ін., загалом 12 разів) — *ž'iti²²; староукраїнські пам'ятки також підтверджують кореневий наголос: *ж'ить* (Бер., 38), *к'ласти* (IV, 192; ОС,

¹⁷ Склярєнко В. Г. Зазнач. праця.— С. 150–151.

¹⁸ Там же.— С. 150.

¹⁹ Там же.— С. 151.

²⁰ Там же.— С. 166.

²¹ Там же.— С. 168.

²² Там же.— С. 170.

І, 657) і *кля́сть* (IV, 193) — *kl'asti²³, *лі́ти* (VI, 292; ОС, I, 738) і *лі́ть* (V, 215) — *l'iti²⁴, *ні́ти* (V, 202; VI, 276; ОС, II, 149) і *ні́ть* (II, 92; III, 114; IV, 170, 186; VI, 257) — *p'iti²⁵; аналогічною акцентуацією характеризувалася форма в староукраїнський період — *ні́ти* (Бер., 36; Л. Зиз., 46).

Отже, у певних деслівних формах з поеми «Енеїда» наголос виконує форморозрізнявальну функцію, а в інших — семантико-граматичну. У проаналізованих випадках, коли такої диференціації не відбувається, наголос переважно відбиває акцентну норму, зафіксовану в словниках XIX–XXI ст., а іноді навіть первісну пізньопраслов'янську акцентуацію.

Із 544 інфінітивів, що їх, з урахуванням повторів, було вжито в тексті 866 разів, переважна більшість відповідає літературному наголошенню, зафіксованому в словниках XX–XXI ст. У творі використано найбільше префіксально-суфіксальних (62 %) і суфіксальних (37 %) інфінітивів, кількість безсуфіксних і похідних від них префіксальних надзвичайно мала (менше ніж 1 %). Відповідно до акцентованої морфеми частіше наголошеним є суфікс (76 %), зокрема *-а-* та *-и-*, ніж корінь (24 %). Кількість прикладів наголошеного префікса не сягає 1 %.

Відхиленнями в наголошенні характеризуються такі інфінітивні форми: *кóнчить*, *тузі́ти*, *розводі́ть*, *доносі́ть*, *задержáть*, *постоя́ти*, *підне́сть* (пор. з *кінчи́ти*, *тузати́*, *розводити́*, *донбсити́*, *заде́ржати́*, *постбóяти́*, *піднести́*).

Причинами відхилень, на наш погляд, є явище аналогії, на яке вказували Л. Булаховський та І. Огієнко, необхідність збереження віршового розміру, вплив російської мови. Підтвердженням двох останніх чинників слугує велика кількість інфінітивів на *-ть* (з 544 лексем 314 форм на *-ть*, у тому числі 51 пара слів, де наголос скороченої форми збігався з наголосом повної) та наголошення дієслів у сучасній російській мові (*кóнчить*, *тузі́ть*, *разводи́ть*, *доносі́ть*, *задержáть*, *постоя́ть*).

Наголос виступає єдиним засобом розрізнення фонемно ідентичних дієслів з різним граматичним значенням у таких виявах: диференціація значення доконаного / недоконаного виду в словах *виклика́ти* — *недок.*, *обріза́ть*, *проводи́ть* — *док.*; актуалізація форми інфінітива порівняно з формою 3-ої ос. одн. теперішнього / простого майбутнього (*бісі́ться*, *борони́ть*, *буди́ть* і под., загалом 55 прикладів); актуалізація форми інфінітива порівняно з формою 3-ої ос. мн. теперішнього / простого майбутнього (*втону́ть*); актуалізація форми 3-ої ос. одн. теперішнього / простого майбутнього порівняно з формою інфінітива на *-ть* (*вбди́ть*, *вбди́ться*, *врбди́ться* і под., разом 29 прикладів); протиставлення форм інфінітивів — 3-я ос. одн. теперішнього / простого майбутнього за допомогою наголосу в тексті (*доносі́ть* — *донбсити́*, *зроби́ть* — *зрбिति́*, *лови́ть* — *лбвити́*, *посели́ть* — *посéлити́*, *проси́ть* — *прбсिति́*, *пусті́ться* — *пўстити́ся*, *ходи́ть* — *хóдити́*).

Наголос виконує дистинктивну функцію, розрізняючи одночасно лексичне й граматичне значення в межах однієї частини мови, а саме серед інфінітивів *виходи́ть* («іти назовні», *недок.*), *видáти* («бачити», *недок.*), пор. з *ві́ходитьи* («досягти результату завдяки довгому ходінню», *док.*), *ви́дати* («дати», *док.*) та між лексико-граматичними класами іменника й дієслова: *брика́* (3-я ос. одн. від *брикати*), *бра́ти*, пор. з *бри́ка* (іменник *віз*), *брати́* (мн. від *брат*).

²³ Там же.— С. 169.

²⁴ Там же.

²⁵ Там же.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Бер. — *Берында П.* Лексікон славеноросскій / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1961 (стародрук, перевид. фотомех. способом).— 271 с.
- Л. Зиз. — Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1964.— 259 с. (стародрук, перевид. фотомех. способом).
- Зін. Прип. — *Зіновій К.* Вірші. Приповісті посполиті (XVII–XVIII ст.).— К., 1971.— 389 с.
- ОС — Орфоепічний словник української мови : В 2 т. / Уклад. : М. М. Пешчак та ін.— К., 2001.— Т. 1–2.— 955, 919 с.
- Погр. — Орфоепічний словник / Уклад. М. І. Погрібний.— К., 1984.— 630 с.
- ОСРЯ — Орфоэпический словарь русского языка : Произношение, ударение, грамматические формы / С. Н. Борунова, В. Л. Воронцова, Н. А. Еськова; под ред. Р. И. Аванесова.— 4-е изд., стереотип.— М., 1988.— 704 с.
- Резн. ОС — *Резниченко И. Л.* Орфоэпический словарь русского языка : Произношение. Ударение.— М., 2003.— 1182 с.
- Грінч. — Словарь української мови : В 4 т. / Упоряд. Б. Грінченко ; надруковано з вид. 1907–1909 рр. фотомех. способом.— К., 1958.
- СУМ — Словник української мови : В 11 т.— К., 1970–1980.
- УЛІВН — Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник / Укл. І. Р. Вихованець, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, Г. Х. Щербатюк ; відпов. ред. М. А. Жовтобрюх.— К., 1973.— 724 с.
- Поезія XVI–XVII — Українська поезія (кінець XVI — початок XVII ст.).— К., 1978.— 431 с.

(Миколаїв)

O. S. SHESTOPAL

ACCENTUATION OF INFINITIVES IN IVAN KOTLAREVSKY'S «AENEID»

The article deals with quantitative and qualitative analysis of paradigmatic stress characteristic of infinitives from the Ivan Kotlarevsky's poem «Aeneid». The paper presents examples of infinitive accentuation which does not coincide with the modern accent norm and also focuses on distinguishing lexical and grammar meaning of verbs with the help of stress.

Keywords: infinitive, paradigmatic stress characteristic, differentiating function of stress, accent norm, accentuation.